

КОЪРТАЧУ ЙУКЪАРЧУ ДЕШАРАН ГЕРГГАРА БЕЛХАН ПРОГРАММА

НЕНАН МЕТТАН ЛИТЕРАТУРА (НОХЧИЙН) (ДЕШАРАН ОРГАНИЗАЦИЙН 5-9-ЧУ КЛАССАШНА)

Чулацам

«Ненан меттан (нохчийн) литературин» дешаран предметан йукъара башхалла

«Ненан меттан (нохчийн) литературин» дешаран предмет Иаморан Иалашо
Дешаран планехь «Ненан меттан (нохчийн) литературин» дешаран предметан меттиг

«Ненан меттан (нохчийн) литературин» дешаран предметан чулацам

**«Ненан меттан (нохчийн) литературин» дешаран предметан программа
карайерзоран кхочушдан лору жамIаш**

Личностни жамIаш

Метапредметни жамIаш

Предметни жамIаш

Тематикин планировани

Йуххедахкарш

Кхеторан кехат

Йукъарчу дешаран коьртачу тIегIанера ненан (нохчийн) меттан литературин Герггара белхан программа кхочушйна йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандарт буха тIехь долчу 2018 ш. 3 августера № 317-ФЗ йолу «Федеральни законан 11 а, 14 а статьяш йукъа хийцамаш балорх», «Россин Федерациехь дешарх лаьцна» Федеральни законаца а (31.05.2021 шарера № 286 йолу Россин Федерацин Серлонан министерствон Приказ «Йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандарт тIечагIйарх лаьцна, регистраци йина Россин Федерацин Юстицин министерствоно 05.07.2021 ш. №64100), Кхетош-кхиоран герггарчу программаца (тIечагIйна 2020 шеран июнера йукъарчу дешарехула болчу ФУМОн сацамца) а, Россин Федерациехь ненан мотт хьехаран Концепцица а (2016 ш. 9 апрелера № 637-р йолчу Россин Федерацин Правительство сацамца тIечагIбинчу), 2019 ш. 1 октябрехь РФ Серлонан Министерствон Коллегино тIечагIйинчу Россин къаьмнийн ненан меттанаш хьехаран Концепцица а, ПКУ «Нохчийн меттан» Илманийн кхеташоно тIечагIйинчу нохчийн мотт а, нохчийн литература а хьехаран концепцица а, 12.05.2022 шарера №3 йолу протоколца, догIуш ма-хиллара.

Карарчу документан нормативни база хилла лаьтта Россин Федерацин Конституци, Нохчийн Республикин Конституци, «Россин Федерацин къаьмнийн меттанах лаьцна» долу 1991 ш. 25 октябрера Россин Федерацин Закон, «Нохчийн Республикин пачхьалкхан меттанах лаьцна» долу 2007 ш. 25 апрелера № 16 РЗ Нохчийн Республикин Закон, ФЗ № «Россин Федерациехь дешарх лаьцна», «НР дешарх лаьцна» 2014 ш. 30 октябрера № 37-РЗ йолу Закон.

Нохчийн мотт – нохчийн къоман мотт а, Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт а бу, цу бахьано хьелаш кхуллу цуьнан Iалашбаран а, кхиоран эшар. 5-9 классашкахь «Ненан мотт а, ненан меттан литература а» предметан декъахь хьобхуш йу ненан (нохчийн) меттан литература санна, иза хьажийна йу дешархойн интеллектуале-довзаран, коммуникативе, исбаьхьаллин-эстетикин похIмаш кхио а, коьрта гIиллакхе-этикин кхетам кхолла а, личностана нохчийн къоман культура марзйан а.

«Ненан (нохчийн) меттан литературин» предмет – иза беран интеллектуале а, гIиллакхе-этикин а кхиаран тIегIа къаьстаден гуманитарни дешарх коьрта предмет йу. Литературин дешаро аьтто бо йешаран маьIна а девзаш, литература Iаморо шегяхь къонахчун амал кхийайой а хууш, шен дуьненхьежамна дашца а, йозанца а бух бало а хууш, адамца а, йукъараллица а ваза \ йаза хууш волу \ йолу кхетаме личность кхио.

Программо чулоцу кхеторан кехат а, предмет карайерзоран кхочушдан лору жамIаш а, предметан чулацам а, программин хIора дакъа карадерзо билгалдаьхначу сахьташца йолу тематикин планировани а, урокал арахьарчу гIуллакхдаран план а.

Карара программа бух хилла лаьтта авторийн дешаран программаш хIитторехь а, «Ненан (нохчийн) меттан литературин» дешаран предмет хьохучу ненан (нохчийн) меттан а, литературин а хьехархойн белхан программа хIотторехь а. Авторийн а, белхан программаш хIитточара а хьехаран материал къепе йалорехь и Iамо раж къасто а, дакъойн а, теманийн а сахьташ дIасхьадекъа а шен некъ кховдо а мега.

«НЕНАН МЕТТАН (НОХЧИЙН) ЛИТЕРАТУРИН» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ЙУКЪАРА ХАРАКТЕРИСТИКА

Литература уггаре эвсаре гIирс бу шен кхачаме стаг хила (ша шен кхето, ша шен кхио), гонахьарчу хиламийн хьелашца тарвала / тарйала, иштта кхоллараллин жигараллин стимулятор а йу.

Литературин говзар – иза авторан коммуникативе-къамелан белхан сурсат ду. Цундела йешар Iамор кхочушхила деза предмета чохьара а, метапредметан а уьйраш кхочушийен гIо ден коммуникативе-белхан бух тIехь.

Карарчу курсан концептуале башхалла хилла лаьтта йаздархочуьнца дистанционни къамел дар (тексташ йешаран гIоьнца). Литературин йешаран гурашкахь ша-къаьсттана меттиг дIалоцу ша йечу (индивидуале а хуьлийла и, йа коллективана йукъахь) исбаьхьаллин говзаран интерпретаци йарехь белхан зераш гулдар хуьлийла и, ткъа и зераш кхуьу тайп-тайпанчу йешарехь, барта къамелехь (бераша башх-башха тексташ йухайуьйцуш, уьш йийцаре йеш, царна анализ йеш, церан мах хадош, йешначу текстийн хьокъехь шена хетарг тIечIагIдан бух балош; дешаран йешарехь тайп-тайпана зераш карадерзош, кхоллараллин белхаш дIабахьарца: сценаш хIитторца, драматизацин сурт хIотторца, йешначу исбаьхьаллин говзариин мотивашна тIехь шен тексташ кхолларца, иллюстрацеш йарца а.

Ненан меттан литература Iаморо дIалоцу личность кхиоран процесехь коьрта меттиг, иштта Iаморо аьтто бо цуьнгахь къонахалла, гIиллакхе амал, кхоллараллин похIма кхиорехь, нохчийн халкъан дахаран философи йовзарехь а, карайерзорехь а, иштта доккха гIо до къоначу тIаьхьене къоман исторически зераш дIакховдодарехь а. Билггал йолу Iалашонаш кхочушйаран дешаран материал вовшахтоьхна гуманизман критерешца, исбаьхьаллин а, довзаран а мехаллашца, пайдаэцархьама тIекхача йиш хиларца, актуале хиларца, поликультурица, ламасталлин классика а, вайзаманан литература а цхьаьнайарца, тематикин а, жанрийн тайпа башх-башха хиларца догIуш ма-хиллара.

«Ненан (нохчийн) меттан литературин» предмет Iаморо таронаш кхуллу дешархочун дешнийн база шорйан, церан къамелан культура, коммуникативни а, тайп-тайпана культурийн компетенцеш а кхио.

«Ненан (нохчийн) меттан литературин» курсан чулацам хьажийна бу дешархойн нохчийн литературин хьашташ кхочушдан, уьш нохчийн къоман культурина тIекхиарехь а, шеца иза Iалашйарехь а ша-тайпана эстетикин гIирсаш хиларе терра.

Чулацамечу агІоно тидаме оьцу нохчийн литературин курсан чулацаман компонент тайп-тайпана хила йиш хилар, белхан программашкахь уьш кхочушйаро дагадоуьйту тайп-тайпана авторийн говзаршкахь тематикица а, проблематикица гергадолу къоман-шатайпана а, йукъара а хьелаш билгалдаха

5-9 классашна йолу «Ненан (нохчийн) меттан литература» дешаран предметан программа хІоттайо проблемин-тематикин, концентрически а, хронологически а принципаш цхаьнайарца. ХІора классан программин чулацамна йукъайогІу даима а маьІне йолу проблемаш а, мехаллаш а билгалйоху фольклоран а, нохчийн классикин а, вайзаманан литературин а говзарш.

Исбаьхьаллин литература идейни а, гІиллакхе а, эстетически а личность кхолларан исбаьхьа гІирс бу. Бикультурни йукъараллехь нохчийн литература шен чулацамца, шен исбаьхьаллин орамашца герга йу дешархоша йуьхьанца шен къоман гІиллакхашкара а, ламасташкара а схьаобьцучу оздангаллехула зеделлачунна. Муьлхачу а къоман тІаьхьало (культура, литература) коьрта синмехалла йу. Халкъан культурин а, ламастийн а, гІиллакхийн а буха тІехь дІахьуш долу Іамор а, кхиор а нийса некъ бу дешархошка этносан культурехула Россин йукъара а, дуьненан культура а ларийта, кхечу культурийн векалшка лараме йукъаметтигаш кхоллийта.

Дешархошна дешар Іамор коьрта долчу декъана оьрсийн маттахь дІахьучу йукъардешаран учрежденешкахь ненан мотт санна нохчийн мотт Іаморехь, нохчийн литература – иза дешаран предмет йу, нохчийн къоман исторех а, культурех а, ламастех а хаарш схьаэца а, довза а таро луш, иштта иза культурин ша-тайпана йаздархочун кхолларалла толлуш долу дакъа ду, кхечу кепара аьлча, шеца цхаьна эстетикин гІуллакхдар а долу, йозанан къамелан гІуллакхдар ду; нохчийн литература тІехьажийна йу Іилманан агІонхъара дуьне довзарна а, иштта дешнийн кхоллараллин говзариин мотт бовзарна а, йешаран культурин йукъара башхаллаш карайерзорна а, литературин говзарех кхетарна а, дашца шен амал билгалйаккхарна а, иза, исбаьхьаллин литературас ша-тайпанчу маттахь дуьций хайитарх кхетам кхолла а, ткъа литературин мотт йукъарчу меттан шолгІа система санна бу, цо кхуллу личностан синхаамийн дакъа, цуьнгахь ойланца хІуманан кеп хІотто а, ассоциаци йало а, логически оила йан а, дешаран предмет хьажийна йу оцу дешаран предметехула кхочушхуьлу тІаьхьенера тІаьхьене нохчийн, оьрсийн, дуьненан культурийн оздангаллин а, эстетикин а ламасташ дІакховдор.

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МЕТТАН ЛИТЕРАТУРА» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТ ІАМОРАН ІАЛАШОНАШ

«Ненан (нохчийн) меттан литература» предмет Іаморо кхочушйан йеза роґІера Іалашонаш:

- нохчийн литературехь эстетикин агІонхъара кхеташ болу гуманистически дуьненхъежам, Россин йукъара гражданинан кхетам а, къоман синкхетам а, патриотан дог-ойла а йолуш, дукха къаьмнаш долчу Россин халкъех шен халкъ хиларх дозалла а хеташ йолу амал личностехь кхиор.

- нохчийн литература йовза лааран дог дар кхоллар, нохчийн къоман ширачу заманера схъайогІу культура мехалла хетар кхиор, дешархо шен къоман мотт а, культура а Іаморан кха тІе ваккхар, къоман культурин тІаьхьалонна йукъавалор.

- къоначу тІаьхьенехь дІайахначуй, карарчуй, йогІур йолчуй заманийн уьйр ларйан йезаш хиларан кхетам кхиор а, нохчийн къоман культура ларйарехь жобпалле хилар кхоллар;

- дукха къаьмнаш долчу Россин пачхьалкхехь личностана кхиаме социализаци а, ша шагахь стогалла кхиорна оьшу интеллектуале а, кхоллараллин а таронаш кхиайар.

«Ненан (нохчийн) меттан литературин» дешаран предмет тІехъажийна роґІера хьесапаш кхочушдан:

- Россин культурин а, историн а цхъаь йолчу кхоченан, Россин Федерацин дерриге къаьмнийн культурин диалоган контекстехь а нохчийн къоман литературин тІаьхьалонна йукъабалор;

- тІаьхьенера тІаьхьене историко-культурни, оьздангаллин, гІиллакхийн мехаллаш дІакховдоран хьокъехь ненан меттан нохчийн литературин маьІнех кхетар;

- ненан меттан нохчийн литературин историца йолу уьйр къастор, нохчийн литературехь йолу къоман- ша-тайпана синъоьздангаллин а, материални а нохчийн къоман культурин исбаьхьаллин шорталлех сингар кхоллар;

- Россин Федерацин кхидолчу къаьмнийн литературин контекстехь нохчийн литература а кхуьу хилам санна цунах хаарш эцар; уьш вовшийн эр;

- нохчийн литературина бухе диллина культурин а, оьздангаллин а маьІна билгалдаккхар; йешначун хьокъехь мах хадош а, шена хетарг олуш а барта а, йозанца а къамел дан хаар;

- Іер-дахарехь а, дешаран процессехь а нохчийн литературех пайдаэца хаар кхоллар;

- шен мукъачу хенахь йешарна ханна план хІоттор, нохчийн маттахь шен хазахета йешаран говзарш мехала хетар къастор а, бух балор а;

- нохчийн литературин говзарш системехь йешарца дуьне довза а, дуьненахь ша дІалоцу меттиг къасто а, адаман а, йукъараллин а йукъаметтигаллин гармонизаци латторан а хьашташ кхоллар;

- хаамийн хьостанашца болх бан хаар кхиор, Интернетера а, иштта

кхийолчу хьостанашкара хаамашна презентаци йар а, кечйар;

ХЪЕХАРАН ПЛАНЕХЪ «НЕНАН (НОХЧИЙН) МЕТТАН ЛИТЕРАТУРА» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН МЕТТИГ

«Ненан (нохчийн) меттан литературин» предметан программа хЮттийна Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартан коьртачу йукьарчу дешаран программы буха тIехь, иза лерина йу дешаран 340 сахьтана. (5 кл. – 68 с., 6 кл. – 68 с., 7 кл. – 68 с., 8 кл. – 68 с., 9 кл. – 68 с.). Программин инвариантивни дакъош Iаморна лерина 296 сахьт ду. Белхан программа вариативни декъана программа хЮттийнчу авторша хаьржинчу говзаршна лерина йолу йешаран хенан резерв лаьтта 54 дешаран сахьтах.

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МЕТТАН ЛИТЕРАТУРА» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ЧУЛАЦАМ

Дешаран предметан чулацамо шена йукьалоцу литературин говзарийн а, церан авторийн а гайтар, иштта тематикин блокаш а: «Халкъан барта кхолларалла», «Нохчийн йаздархойн говзарш», «Кхечу къаьмнийн литература».

ТЕМАТИКИН БЛОКАШ

5 класс (68 сахьт)

Халкъан барта кхолларалла – 10 с.

Нохчийн халкъан туьйра «Кхо ваша»

«Тамашийна олхазар»

«Кхо ваша а, саьрмик»

«Добьшуш хилла кIант»

«Барзо Iахарца мохк кьовсар»

Фольклоран кегий жанраш: кицанаш, хIетал-металш

Нохчийн йаздархойн говзарш – 46 с.

1) Литературин туьйранаш – 6 с.

Б. Саидов «Майра кIант Сулима» (дацдина).

М. Мусаев «ЦIен маьхьси»

С. Гацаев «Чкьобьрдиг» (дацдина).

А. Исмаилов «Бирдолаг»

2) XX бӀешаран литература – 33 с.

- С. Бадуев. «Зайнди».
М. Мамакаев. «Баппа»
I. Мамакаев. «Садаържаш»
М. Сулаев. «Ламанан хи
I. Гайсултанов. «Кегий йийсарш» («Александр Чеченский» повесть
йукъара дакъа).
А. Сулейманов. Стихотворени «Борз ю угӀуш»
Х. Саракаев. «Баьпкан чкъуьйриг»
Окуев Ш. «Лаьмнашкахь суьйре». («Лаьттан дай» гулар йукъара).
I. Ахмадов. «Къонахалла»
Ш. Арсанукаев. «Баьпкан юьжк»
Д. Кагерманов. «ДоттагӀалла»
Х. Сатуев. «Лаьмнийн къоналла»
Ж. Махмаев. «Буьйсанан гӀулчаш»
В.-Хь. Амаев. «Малх чубаре хьобжура иза»
Дикаев М. «БӀаьстенан аматаш».
Берийн журнал «СтелаӀад»: журналан специфика, жанраш, рубрикаш,
тексташца болх бар.

3) XXI бӀешаран литература– 7 с.

- Ш. Рашидов. «Нана-Нохчийчохь»
М. Бексултанов. «Ца кхетта хестор»
А.-Хь. Хатуев. «Нохчийн мотт».
С. Мусаев. Рассказ «Хьайбанан чам».
М. Ахмадов. «Ушурма волчохь, хьошалгӀахь».

Кхечу къаьмнийн литература – 1 с.

- М. Лермонтов «Кавказ» (гочйинарг Сулаев М.)

Резервера сахьташ – 12 с.

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МЕТТАН ЛИТЕРАТУРА» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТ КАРАЙЕРЗОРАН КХОЧУШДАН ЛОРУ ЖАМІАШ

Кобртачу школехь «Ненан (нохчийн) меттан литература» дешаран предмет Іамор хьажийна ду дешархой роІера личностни а, метапредметни а, предметни жамІашка кхачарна.

ЛИЧНОСТНИ ЖАМІАШ

«Ненан (нохчийн) меттан литература» предметан белхан программин личностни жамІаш кобртачу йукъарчу дешаран тІегІанехь кхочушхуьлу дешаран а, кхетош-кхиоран а болх дешаран организацехь цхьаьна дІабахьарца. Болх дІабахьар кхочушдо Россин социокультурни а, синьобздангаллин а ламасталлин мехаллашца догІуш ма-хиллара. И мехаллаш йукъараллин бакъонаша къобалийна тІе а эцна, цара аьтто бо шен дуьне довзар а, ша шен кхетош-кхиор а лакхадаккхарехь.

«Ненан (нохчийн) меттан литература» предметан белхан программа карайерзоран личностни жамІаш кобртачу йукъарчу дешаран тІегІанехь декхарийлахь ду дешархошна, дикачу мехаллах пайда а оьцуш, куьйгалла а хилла дІахІитта, шайн гІуллакхдарехь гулдина зераш шордан а, церан буха тІехь кхетош-кхиоран гІуллакхдаран хьежамаш кхолла а, цу йукъахь кху декъахь а:

- **гражданалла кхетош-кхиоран:**

гражданинан декхарш а, цуьнан бакъонаш а кхочушйан кийча хилар, бакъонаш а, машар а, кхечу адаман законан бакъонаш ларар; доьзалан, йукъарчу кобртачу дешаран программаш кхочушйечу дешаран организацин, меттигерчу йукъараллин, хьомсарчу мехкан, пачхьалкхан дахарехь жигара дакъалацар; цхьана а кепара эсктремизм, дискриминаци тІецалацар; адаман дахарехь тайп-тайпана социале институташа дІалоцу меттигах кхеташ хилар; гражданинан кобртачу бакъонех, машарх, декхарх лаьцна хьежам хилар, социале нормаш а, личностни йукъаметтигаллин бакъонаш а йовзар; коррупцина дуьхьало йан кийча хилар; тайп-тайпана гІуллакхдар нахаца цхьана дан хууш хилар, дешархойн шаьш дечу урхаллахь дакъалаца кийча

хилар, гуманитарни гУллакхаллехъ (волонтералла, нахана гЮ дар,) дакъа лоцуш хилар а.

- **патриотийн кхетош-кхиоран:**

дуккха а къаьмнаш долчу йукъараллехъ Россин гражданин хилар дозалла хетар, ненан мотт Iамор, Россин Федерацин а, шен къоман а, Россин къаьмнийн а истори, культура йовза лууш хилар, шен Даймехкан мехаллаш доккха хIума хеташ хилар: Илманан, искусствон, спортан, технологин, тIеман а, белхан а хьуьнарш мехала хетар; Россин символаш, пачхьалкхан деза денош, исторически а, Iаламан тIаьхьалонаш, памятникаш, хьомечу пачхьалкхехъ дехачу къаьмнийн ламасташ ларар. синъобздангаллин кхетош-кхиор: синмехаллаш харжа оьшучохъ а, оьздангалла харжа эшар нисделлачу хьолехъ а нийса харжам бар, шен леларан нийса мах хадо хаар а, нехан леларан мах хадо хаар а, харц леларшна реза цахилар; личность индивидаца а, йукъараллица а маьрша, жобпалле хилар.

- **синъобздангаллин кхетош-кхиоран:**

искусствон башх-башха тайпанаш а, шен къоман а, кхечу къаьмнийн а ламасташна, кхоллараллина а битаме хилар, искусствон синхааме тIеIаткъамах кхеташ хилар, исбаьхьа культура ладаме хетар, Даймехкан а, дуьненан искусствон мехаллех кхеташ хилар, этносийн культурин ламасташ а, халкъан кхолларалла а маьIне хетар, тайп-тайпанчу искусствошкахъ шен меттиг каро хьажар а;

- **физически кхетош-кхиоран, могошаллин культура а, синхаамийн хьал а кхиоран:**

дахаран мехаллех кхетар, шен могошалла ларйар, могошалла ларйеш дахар нисдар (пайде хIума йаар, гигиена ларйар, садаIаран а, белхан а хенан раж ларйар, спорте лелаш йа физкультура йеш хилар); вуон хIуманаш лелор дитар (къаьркъа малар, наркотикаш лелор, тонка озар), иштта кхийолу дегIан а, синан а могошалла талхош йолу хIуманаш целелор. кхерамазаллин бакъонаш ларйар, иштта интернет-машанашкахъ а кхерамазаллин бакъонаш

ларйар, стресс хила тарлун хьелашна марзвалар, хийцалучу социале а, хаамийн а, Iаламан а хьелашна а кийча хилар, иштта цу хьокъехь шен дахаран зерех пайда а оьцуш, кхин дIа а шен Iалашонашка дIаэхар; шена а, кхечарна а бехк билла сиха цавалар; шен синхаамаш шегяхь сацо хаар, кхечеран синхаамийн хьолах кхетар; стаг гIалат волуш хуьлуш хилар хаар а, шен гIалаташ тIелаца хаар, уьш нисдан деза хьажа везар;

- **кьинхьегаме кхетош-кхиоран:**

хьалхахIиттийна декъарш кхочушдан Iалашонца жигара дакъалацар (добзалехь, гIалин, кIюштан йукъардешаран дешаран организацехь), йукъараллин а, технологически а гIуллакх а, болх а дIаболо, дIахIотто хаар, тайп-тайпана гIуллакхаллин план хIотто а, иза кхочушйан а Iамар, тайп-тайпана кьинхьегаман корматаллаш Iамор, корматаллин йукъараллехь дIатарвала, ваза.

- **экологин кхетош-кхиоран:**

йукъараллин а, Iаламан а, Iилманийн а хааршна тIе а тевжаш, гонахьарчу Iаламан хьокъехь хьалхахIуьтту хьесапаш кхочушдан, гонахьарчу Iаламан пайдехь хин долу гIуллакхаш дIадахьа план хIоттор, экологин культурин тIегIа лакхадаккхар, экологин кIорггера проблемаш йовзар, уьш кхочушйан некъаш лахар, гонахьара Iалам бехдийр долу белхашна дуьхьал жигара дакъалацар, Iаламан, технологин, йукъараллин йукъарлехь зIе латтош волу гражданинан маъIна довзар, экологин хьежамашна лерина гIуллакхаллехь жигара дакъалацар.

- **Iилманан мехаллех кхетам:**

вайзаманан Iилманан системехь адам а, Iалам а, йукъаралла а кхиар толлучу хьежамашна тIе а тевжаш, адаман Iаламца а, йукъараллица а йолу зIенаш а, дуьне довзаран гIирс санна меттан а, йешаран а культура карайерзор, талламаш бар Iамар, талламийн зерийн ойла йар, талламаш ша а, коллективана а йукъахь дIабахьар.

Йукъараллин а, Iаламан а хийцалучу хьелашна дешархо марзварехь

кхачойеш йолу личностни жамIаш:

Дольшучара йукъараллин зераш карадерзор, шен хене хъаьжжана йукъараллехь леларан бакъонаш, норманаш, йукъараллин дахаран кепаш, тобанашкахь, йукъараллашкахь а, цу хьокъехь доьзалехь нийса леларан коьрта йукъараллин меттиг къасто хаар;

билгалдоцу хьелашкахь, кхечеран зерашна, хааршна виллина хиларца доьшучаьргахь зIе латторан хьуьнар хилар;

билгалдоцу хьелашкахь, шен компетенци тIегIа лакхадаккхаран хьуьнар кхиор, ткъа иза кхочушдалур ду практически гIуллакхехула а, цуьнца цхъаьна кхечу адамашка а хьобжуш Iамар, церан керлачу хааршна тIекхиар;

васташ билгалдахар а, уьш вовшахъэр, керла хаарш карадерзор, цуьнца цхъаьна идейн, кхетамийн формулировка йан хаар, объектех, хиламех гипотезаш кхолла хууш хилар, шен хаарийн дефицитех кхетар, шен компетенцин тIегIа довзар, шен кхиаран план хIотто хаар;

коьртачу кхетамех, терминех, чIагIделлачу кхиаран концепци декъехь болчу кхетамех оьшург къасто хаар;

Iаламца, йукъараллин, экономикин йукъаметтиган анализ йар, и йукъаметтигаш къастор;

гонахьарчу Iаламан бечу тIеIаткъамна чот а йеш, Iалашонашна тIекхочуш а, декхарш кхочушдеш а, шен гIуллакхийн, белхийн мах хадо хаар;

дешархошкахь стрессийн ситуацешкахь боха ца боха Iамор, хуьлучу хийцамийн а, церан тIаьхьенех нийса мах хадо Iамор, стрессийн ситуацешна дуьхьало йан йезаш хилар, стрессийн ситуацин мах хадо хаар, йуьхьарлаьцна гIуллакхашна, хьелашка хъаьжжина, корректировка йан хаар, йуьхьарлаьцначу гIуллакхехь кхиамаш ца хилахь а, воха а ца вухуш, кийча хилар.

МЕТАПРЕДМЕТНИ ЖАМІАШ

Дешаран универсальни довзаран дараш карадерзор.

Коърта маъІнийн дараш:

объектийн (хиламийн) билгалйолу билгалонаш Іорайахар а, къастор;

классификацин ладам боллу билгалонаш а билгалйаха, йечу анализан жамІ даран а, дустаран а. критерешна а бух бало;

хьалха хІиттийнчу декхаршка хьаъжжана, къастайечу факташкахь хила догІурш а, бІостанехь дерг а билгалдаккха, тергоне эцнарш гайтийта а, хила догІурш а, бІостанехь дерг а Іорадаккхаран критереш йало;

хьалхахІоттийнчу декхарна оьшучу хаамийн дефециташ къастор;

хиламаш а, процессаш а Іаморехь бахъанин-талламан уьйраш къастор, дедуктивни а, индуктивни а ойланехь сецначарах пайда а оьцуш жамІ дар, аналогича догІуш ойланехь сецначун жамІ дар, вовшашца уьйр йолчарах гипотезийн формулировка йар;

дешаран шардаран кхочушдан шен лаамехь некъ лахар (масех вариант вовшах йустар, уггаре гІолехь йерг харжархьама).

Бухера талламан дараш:

довзаран талламан гІирс санна хаттарех пайдаэцар;

догІуш доллу хаттарш хІиттор, шен лаамехь лобхучу хаамашна жоп лахар;

шена хетачух лаьцна гипотезин формулировка йар, шен хетачун аргументаци йалор;

ша хІоттийнчу планаца талламаш бар, чолхе йоцу эксперимент дІайахьар, талламан объектан башхаллаш билгалйахар, объектийн йукъара бахъанин-талламан уьйраш къастор

Таллам барехь (экспериментехь) схьахиллачу хаамийн бакъхиларх пайдэцаран мах хадор;

дІабабьхьначу талламийн хиллачу зерийн жамІийн ша формулировка йар, хиллачу жамІийн бакъхиларан мах хадоран гІирс бевзаш

хилар;

процессаш, хиламаш, церан тӀаьхьалонна хила тарлучу кхиаран прогноз йар, ишттачу а, царах терачу ситуацешкахь шен хетарг къасто, керлачу хьелашкахь а, контекстехь а церан кхиаран хетарг хьалха таттар;

Информацица болх бар

хьалха хӀиттийна дешаран декхарш а, тӀейихкина критереш а кхочушийн хьостанашкара информаци, хаам лохуш тайп-тайпана некъех, гӀирсех пайдаэца,

харжа, анализ йан, системизаци йан, башх-башха информацийн тайпанийн, гайтаран кепийн интерпретаци йан,

цхьаьна йогӀу аргументаш лаха (цхьа верси, идей бакъйеш йа харцйеш), шен лаамехь информаци дӀагайта йогӀуш йоллу кеп харжа, чолхе йоцучу схемашца, диаграммашца, йа кхечу кепара графикаца кхочушдечу шардаран иллюстраци йан;

хьехархоша къастийнчу критерешца, йа шен лаамца формулировка йина информаци тешаме хилар къасто;

информаци эвсаре дагахь латто а, системизаци йан а.

Дешаран универсале, **коммуникативе дараш** карадерзор.

Къамел дар: хетачух кхета а, хетачун формулировка йан, Ӏалашоне а, къамел даран хьелашка хьаьжжана, эмоцеш гайтар, шена хетарг барта аларца а, йозанан текташкахь а дӀагайта, къамел даран невербале гӀирсаш бовза, социале билгалонийн маьӀнех кхетар, Ӏотбаккхаме хьелаш кхуллу таронаш йовза, Ӏотбаккхамаш кӀадбан, бартбан, кхечеран Ӏалашонех кхеташ хила, шеца къамел дечуьнца ларам хила, оьздачу кепехь шена нийса цахетачун формулировка йар, къамел дечу йукъана догӀуш долу хаттарш хӀиттор, шен лаамехь къамел даран формат харжа, аудиторин башхалле хьаьжжана, къамелана презентаци йан, цуьнга хьаьжжана барта а, йозанан а текстийн гайтаран материал хӀоттор.

Шен лаамехь гуллакх дӀадахьар: билггал йолу проблем кхочушийеш болх ша беш а, йа тобанна йукъахь беш а гӀолехь долчух кхета а,

пайдаэца а, хьалха хЮттийна Іалашо кхочушйарехь тобанца кхочушйан йезаш хиларан бух бало, цхьаьна дечу гІуллакхан Іалашо тІеэца, и кхочушйан дараш тобанца билгалдаха, шайна йукъахь болх дІасхьабекъа, бартбан, процесс а, жамІаш а дийцаре дан, масех адamna хетачун йукъара маІна даккха, куьйгалла дан кийча хила, тІедилларш кхочушдан, муьтІахь хила, цхьаьна бечу белхан дІахЮтттаран план хЮтто, цу балха йукъахь хІораннан меттиг къасто, белхан Іалашонаш вовшашна йукъахь, хІораннан тароне хьаьжжана, дІасхьайекъа, тобанан декъашхошца белхан Іалашонаш йийцаре йан, шен белхан дакъа кхочушдан, ша бинчу белхан мехалла къасто, белхан йуьхьца кхочушхилла долу жамІ дуста, белхан жобпалле дакъа схьаэца, тобанна хьалха жоп дала кийча хила.

Дешаран универсале, **регулятиве дараш** карадерзор.

Ша шен кьене хЮттор: дахаран а, дешаран а хьелашкахь нислун проблемаш къасто, сацам тІелоцуш тайп-тайпана некъаш билгалбаха, шардар кхочушдан шен лаамехь алгоритм харжа, дешаран шардар кхочушдан некъ харжа, ша кхийдайечу вариантшна аргументацеш йало, Іамочу объектх хиьначу керлачу хаарийн хьесап а деш, кхийдайечу алгоритмана корректировка йан, харжам бан, бинчу сацамна жобпалле хила.

Ша шен терго латтор: ша шена терго латторан некъаш карадерзо, ша шена мотиваци йан, хьолана богІуш боллу мах хадо, хьал хийца план кховдо, дешаран шардар кхочушдеш, халонийн контекст лара а, халонашна сема хила, хийцалучу хьелашка хьаьжжана, шен сацамна адаптаци йан, кхочушхиллачу (кхочуш ца хиллачу) жамІийн бахьанаш кхето хаа, хиллачу зерийн мах хадо, хиллачу хьолехь пайде дерг къасто, керлачу хьелашка хьаьжжана, гІуллакхаллин йукъа коррeктиваш йало, гІалаташ къасто, Іалашонан а, хьолан а жамІца богІу мах хадо.

Эмоциале интеллект: шен а, кхечеран а эмоцеш къасто а, йийца а, царна урхалла дан, эмоцеш билгалйаха, эмоцеш хиларан бахьанин анализ йан, ша кхечу стеган метта хЮтто, кхечун бахьанех, Іалашонах кхета, эмоцеш

гайтараң некъаң урхалла дан

Шех а, кхечарах а кхетар: кхечу стагах кхета, цуънан хетачун ойла йаң, гПалат вала / йала шен бакъо хила, изза бакъо кхечун йуйла хаа, ша долу хГума тергонехъ латто йиш йоций хаа.

ПРЕДМЕТАН ЖАМІАШ«Ненан меттан (нохчийн) литературин дешаран предметан масале программа Іаморан предметан жамІаша къасто деза:

- 1) кхин дІа шен кхиарехъ ненан меттан литература йешаран а, Іаморан а ладамаллех кхетар; хІокху дуънен чохъ ша вовзаран а, дуънедовзаран а гІирс санна систематически йешар оьшуш хиларан хъашташ кхоллар, адаман а, йукъараллин а йукъаметтиг тайар, массо а агІор диалог йар.
- 2) ненан меттан литература халкъан къоман-культурин коьрта мехаллех цхъа мехалла хиларх, дахар довзаран ша-тайпа некъ хиларх кхетар
- 3) культурин самоидентификаци латтор, шен къоман культурин тоьлла говзарш Іаморан буха тІехъ ненан мотт Іаморан коммуникативни-эстетикин таронех кхетар;
- 4) шен хетарг аргументашца дІаала а, говзачу дашца барта а, тайп-тайпанчу жанрашкахъ йозанца а, оздангаллех вуьззана/ йуьззана квалифицированни дешархо кхиор, цуънгахъ, хГуманан хъесап доккхуш, къамел дан Іамор, йешнарг йийцаре йечохъ дакъалацар, шен йешаран мукъачу хенан план хІоттор;
- 5) тайп-тайпана этнокультурин ламасташ гойтуьйту литературин исбаьхьаллин говзарех кхетар Іамо кхиор;
- 6) Іилманан а, гІуллакхан а, публицистикин а литературех исбаьхьаллин литературин башхаллаш къасто Іамар, йешначун критически мах хадо а, анализ а говзалла кхоллар, литературин говзарехъ гайтина дахаран исбаьхьаллин дуъненах кхетар;

Кхин дІа шен кхиарехъ ненан меттан литература йешаран а, Іаморан а ладамаллех кхетар; хІокху дуънен чохъ ша вовзаран а,

дуьнедовзаран а гГирс санна систематически йешар оьшуш хьашташ кхоллар, адаман а, йукъараллин а йукъаметтиг тайар, массо а аГор диалог йар.

ЖамІ: доьшуш верг/йерг кхета йешаран маьІналлех а, ладамаллех а, йешарна а марзло, тайп-тайпана говзарш йешаран зедалар хуьлу.

Нохчийн литература халкъан къоман-культурин коьрта мехаллех цхьа мехалла хиларх, дахар довзаран ша-тайпа некъ хиларх кхетар

ЖамІ: доьшуш верг/йерг кхеташ хуьлу нохчийн литературехь къаьста нохчийн къоман менталитет, цуьнан истори, дуьненах кхетар, литературу адаман дахаран оьшу коьрта маьІнаш довзуйтий а.

Нохчийн фольклоран а, кхечу халкъийн фольклоран а, XX бешаран нохчийн йаздархойн, XXI бешаран йуьххьерчу йаздархойн литературин а, Россин халкъийн литературин а Іамийнчу говзарийн коьртачу проблемах кхетар, литературин вастех кхетар, эстетически хьежам кхоллар, литературин исбаьхьаллин васташ кхуллуш долчу меттан гайтаран гГирсаш бевзаш хилар, оздангаллехь ша къастор, Россин халкъан культурин говзарийн а, нохчийн халкъан культурин а, дуьненан кхечу къаьмнийн, дуьненан культурин а говзарш Іаморехь нохчийн меттан таронаш кІезиг цахиларх кхетар а.

ЖамІ: адамийн йукъара проблемаш йовзарехь зедалар хуьлу доьшуш волчунна / йолчунна, нохчийн литературин меттан таронех пайдаоьцуш, и проблемаш йийца а Іема.

Литературин говзаршна анализ йан хаар, уьш муьлхачу жанрийн тайпанех йу къасто хаар, литературин говзаран теманах а, идейх а, гІиллакхе пафосах кхета а, кхолла а, турпалхойн амалш билгалйаха, цхьана йа масех говзарийн турпалш вовшашца дуьхьалхІотто, тексташна йукъара цитатех а, нохчийн меттан суртхІотторан гГирсех а пайдаоьцуш, прозийн говзарийн йа церан дакъош схьадийца хаар, ладоьгІначу а, йешначу а текстех лаьцначу хаттаршна жоп далар, тайп-тайпанчу аларийн барта монолог йан, диалог дІайахьа, нохчийн литературин шена хета мах хадор, шен хетарг аргументашца дІаала а, говзачу дашца барта а, тайп-тайпанчу жанрашкахь

йозанца а, оздангаллех вуьззана/ йуьззана квалифицированни дешархо кхиор, цуьнгахь, хIуманан хьесап доккхуш, кьамел дан Iамор, йешнарг йийцаре йечохь дакъалацар, шен йешаран мукъачу хенан план хIоттор;

ЖамI: доьшуш волчунна / йолчунна карадоьрзу литературин говзариин анализ йар а, интерпретаци йар а, кьамелаца и дахIотто а, шена хетачунна аргументаци йан а, шениг чекхдаккха хаа а, ша йеша леринчу литературин го къасто а.

Тайп-тайпана этнокультурин ламасташ гойтуьйту литературин исбаьхьаллин говзарех кхетар Iамо кхиор; литературин говзариин эпохаца йолу зIенех кхетар, цо шена чукъуьйлу оздангаллин мехаллаш билгалйахар, нохчийн а, оьрсийн а литературин, культурин синъоздангаллин мехаллашна тIаьхьа вазар/йазар а, Iамийнчу литературин говзаршна шениг (цкъацкъа) интерпретаци йар.

ЖамI: доьшуш верг \ йерг Iема нохчийн литературин а, нохчийн матте гочийнчу а говзарех кхета.

Тайп-тайпана литературин жанрийн говзарш барта схьайийцарх кхетар а, Iамийнчу говзариин тематикаца йобзна сочиненеш а, изложенеш а йазйар, кхоллараллин цIеран белхаш а йаздар а, литературин а, культурин а теманашна рефераташ йазйар, говзаршкахь сюжетан элементаш, композици, исбаьхьаллин васташ кхуллуш долчу меттан гайтаран гIирсаш къастор а, говзаран идейн-исбаьхьаллин чулацам белларехь долчу церан маьIнех кхетар (филологин агIонхьара анализ йаран элементаш), литературин говзаран анализ йарехь литературоведчески терминологи йевзаш хилар, авторан позицех кхетар, Iилманан а, гIуллакхан а, публицистикин а литературех исбаьхьаллин литературин башхаллаш къасто Iамар, йешначун критически мах хадо а, анализ а говзалла кхоллар, литературин говзарехь гайтина дахаран исбаьхьаллин дуьненах кхетар.

ЖамI: доьшуш волчо \ йолчо карадерзадо, маьIна а доккхуш, диканиг къастош, йешар, текстах кхета, кхечу тайпанийн текстах къасто Iема,

интеллектуальни оила йарца йешаран хьокъехь хиллачу дуьххьарлера синхаамашка йухахьажар.

Предметан жамIаш

5 класс:

- Россин кхидолчу къаьмнийн культурешца йолчу диалоган контекстехь нохчийн къоман оздангаллин мах хадо таро лун нохчийн халкъан а, литературин а туйранийн, кичанийн проблематика билгалйаккхар, говзаршкахь Даймакках а, Iаламах а лаьцна чукъуйлу ойланехь нохчийн къоман культурин а, оздангаллин а коьртачу мехаллах кхетар.
- Россин къаьмнийн культурийн контексташкахь нохчийн фольклоран а, литературин а, культурин а хазнех йуьхьанцара сингар хилар, говзаршкахь доьзалийн мехаллашкахь къаьстачу нохчийн халкъан ламастех кхетам хилар;
- нохчийн халкъан амалх а, нохчийн меттан а, къамелан а башхаллах йуьхьанцара кхетам хилар;
- тIехьажадечу хаттарийн буха тIехь фольклоран а, литературин а текстан маьIнин анализ йан хаарш хила; хьехархочун куьйгаллица хаттаршна жьопаш лучу форматехь историко-культурин коментареш а, шен тексташ а кхолла, исбаьхьаллин искусствон говзарш кхечу искусствон говзаршна дуьхьалхIитто а, шен пайдехь хин йолу говзарш харжа Iама.
- проектни-талламан гIуллакхаллин хьокъехь йуьхьанцара сингар хила, цуьнан жамIаш и дIадовзийта а, тайп-тайпана информацийн хьостанащца болха бан хаарш хила а.

ТЕМАТИКИН ПЛАНИРОВАНИ

5 класс (68 с.)

Тема а, чулацам а	Дешархойн гІуллакхаллин коьртачу тайпанан башхалла
<i>Халкъан барта кхолларалла –10 с.</i>	
<p>Нохчийн халкъан туьйра «Кхо ваша»</p> <p>«Тамашийна олхазар».</p> <p>«Кхо ваша а, саьрмик».</p> <p>«Добьшуш хилла кІант.</p> <p>«Барзо Іахарца мохк кьовсар».</p> <p>Малые жанры фольклора: пословицы, загадки.</p> <p>Фольклоран кегий жанраш: кицанаш, хІетал-металш.</p> <p>Нохчийн халкъан туьйранаш.</p> <p>Туьйранаш кхаа тобане декъар: Іер-дахаран, тамашийна, дийнатех лаьцна туьйранаш. Нохчийн халкъан туьйра «Кхо ваша».</p> <p>Тамашийнчу туьйранийн элементаш. Іер-дахаран темица догІу туьйра «Тамашена олхазар».</p> <p>Туьйранан йукъараллин мукъамаш.</p> <p>Миска нах а, элан тайпанан нах а дуьхь-дуьхьалхІиттор. «Борз а Іахар а» - дийнатех лаьцна туьйра. ХІокху тайпана туьйранашкахь персонажаш йукъахь цІейаххана персонаж цхьогал хуьлу.Цхьогал нохчийн туьйранашкахь шина агІор гойту.</p> <p>Цхьадолчу туьйранашкахь иза мекара, хІиллане экха, аьшпанча, хьесталург санна гахь а, ткъа кхечу туьйранашкахь - иза хьекъале, хІуманна кархдолуш тІах-аьлла дийнат ду. Ча а, Борз а, мелхо, - сонта, Іовдал, кІиллу ду.</p> <p>Дукхахьолахь, уьш цхьам-цхьамма</p>	<p>Іаматан декъана лерина теоретикин статьян историкин-культурин информаци йеша, кхета, йийцаре йан.</p> <p>Кицанаш исбаьхьа деша. Аналитически къамелехь дакъалацар. Тайп-тайпана къаьмнийн кицанаш а, хІетал-металш а дуьхь-дуьхьалхІитторан анализ дІайахьар.</p> <p>Туьйранаш исбаьхьа деша, цу хьокъехь, ролешка доькъуш а, царах кхета а. йухайийцаран тайп-тайпана кепаш карайерзо.</p> <p>Дашца болх бан а, цу хьокъехь, историкин-культурин коментари хІотто а. ЦхьаьнайогІучу тайп-тайпана къаьмнийн туьйранийн, фольклоран, литературин туьйранийн персонажийн васташ а, тематика а дуьхь-дуьхьалхІотто.</p>

<p>Техийна, кхерийна уьдуш йа дойбуш нисло. Лом а, ЦЮькбалом а туйранашкахь уггаре нуьцкъала дийнаташ санна гойту, церан вастехь къабста къиза Iазапхо. Цара олалла до массо а дийнаташна тIехь. Дийнатех лаьцначу туйранашкахь аллеори йалорца гойту адамиин кхачамбацарш. Цу меттигашкахь дийнатийн леларех пайдаоьцу адамиин амалшкахь долу анташ, сиркхонаш Юрайохуш. Иштга йолчу говзаршкахь коьрта долчу декъана, юмор, ирони хуьлу.</p> <p>Литературин теори: фольклор, фантастикин элементаш, туйранийн поэтика (терминаш ца йалош), туйра жанр санна, туйранийн тайпанаш, туйранийн композици, дустарш, йухааларш, дIадолор, чаккхе, туйранийн кульминаци, гипербола, эпитет, туйранийн варианталла.</p>	
<p><i>Нохчийн йаздархойн говзарш – 46 с.</i> <i>Литературин туйранаш – 6 ч.</i></p>	
<p>Саидов Б. «Майра кIант Сулима» (дацдина). Хьанал кьинхьегам а, дикалла а, адамиин дахарехь оцу кхетамийн маьIна, хьолахойн саьхьаралла а, мекаралла а йемалйар. Туйранехь йолчу догдикалла а, кьинхетам а, оьздангалла а хастор.</p> <p>Мусаев М. «ЦIен маьхьси» Хьекьал мекараллел а, сонталлел а лакхара хилар тIечIагIдар. Нахана даьккхинч</p>	<p>. Iаматан декъана лерина теоретикин статьян информаци йеша, кхета, йийцаре йан</p> <p>Литературин туйранийн текст исбаьхьа йеша а, цунах дика кхета а.</p> <p>Дийцаран фантастикин дIахIоттам кхуллу исбаьхьаллин гIирсаш билгалбаха.</p> <p>Фольклоран говзаршна туйра а, дийцар а мел герга ду къастор.</p> <p>Дашца болх бан.</p> <p>Барта йа йозанца хаттаршна жобпаш дала (цитированех пайда а оьцуш).</p> <p>Текстан анализ йеш коллективан диалогехь дакъалаца.</p> <p>Тайп-тайпана йухайийцаран кепаш карайерзо.</p> <p>Тематикица герга йолу говзарш дуьхь-дуьхьалхIитто.</p> <p>Iаматан гайтаран материалца болх бан.</p> <p>Сочинени йазйан кечвала / кечйала.</p>

у оьрна чу ша вужу. Цунах терра
долчу оьрсийн туьйранца уьйр.
Туьйранехь йолу юмор.

.
Гацаев С. «Чкьобрдиг» (дацдина).
Халкьан васта буха тlехь кхоьллина

<p>туьйра. Чкъьордигаца жььра-бабин кьийсам -дахар дуьхьа кьийсам. Жььра-бабин тIехь баьккхина толам а, шена тIехь баьккхинарг а.</p> <p>Исмаилов А. «Бирдолаг». Туьйранан философин маъИна. Туьйранехь цакхооран а, тешаме хиларан а тема. Туьйранан цхьайолчу персонажийн шех бIобулуш хиларан амал йемалйар. Сен ницкъ, майралла, догдикалла, оздангалла, цхьогаллан хИлла, бирдолагийн шалхалла. Дикано вуо эшор.</p> <p>.</p> <p><i>Литературин теори: Литературин туьйра. Халкъан туьйранах литературин туьйра къастар, фантастикин элементаш, гипербола, эпитет, туьйранин варианталла, диалог, монолог, туьйранашкахь йолу оздангаллин кепаш</i></p>	
<p><i>XX бIешаран литература – 33 с.</i></p>	
<p>Бадугев С. «Зайнди» (дийцар). Дийцарехь болу оздангаллин кхетамаш, дийцаран сюжет а, вастийн система а.</p> <p>Мамакаев М. «Баппа» (дийцар). <i>Литературин теори: дийцаран жанр, сюжет, васт.</i></p> <p>Лаха-Невре I. Мамакаевн музей чу виртуальни экскурси йар.</p> <p>Мамакаев I. «Садаьржаш» (стихотворени). Сахилар гайтарехь йаздархочун говзалла.</p> <p>Сулаев М. «Ламанан хи» / « (стихотворени). Йаздархочун биографи. Жимачу а, боккхачу а Даймахке безам кхиор. Гайсултанов I. «Кегий йийсарш»</p>	<p>Поэтийн а, йаздархойн а биографин факташ йовзийтар.</p> <p>Байтийн а, прозин а текстах шовкъе вола/йола а, исбаьхьа йеша а.</p> <p>Йешначух шен йешаран йукьаметтиг гайта. Говзаран тема, проблематика, идейн-исбаьхьаллин чулацам билгалбаккха.</p> <p>.Ламатан декъана лерина теоретикин статьян информаци йеша, кхета, йийцаре йан.</p> <p>Дашца болх бан. Барта йа йозанца хаттаршна жььпаш дала (цитированех пайда а оьцуш.) Текстан анализ йеш коллективан диалогехь дакъалаца.</p> <p>Тайп-тайпана йухайийцаран кепаш карайерзо. . Тематикаца герга йолу говзарш дуьхь-дуьхьалхИтто.</p> <p>Дашца болх бан, исбаьхьаллин гайтаран гIирсаш гучабаха.</p> <p>Текстехь коьрта дешнаш а, церан символически</p>

(«Александр Чеченский» цӀе йолчу пове́ста йукъара кийсак).

Теман шерийн трагеди. Нохчийн къоман исторически дӀадахнарг Сулейманов А. «Борз ю угӀуш» / (стихотворени).

Олхазаран-КӀотара Сулейманов Ахьмадан музей чу виртуальни экскурси йар.

Шегахь нехан гӀуллакхе хьажаран гӀиллакх а, догдикалла кхиор.

Саракаев Х. «Баьпкан чкъуьйриг» / (дийцар).

Ялтин тӀалам бан безаран ойла тӀечӀагӀйар.

Окуев Ш. «Лаьмнашкахь суьйре». «Лаьттан дай» цӀе йолчу гулар йукъара)

Даймахке а, Ӏаламе а безам кхиор.

Поэтан исбаьхьаллин говзалла.

Литературин теори: пейзаж, эпитет, аллитераци (гайтӀар кхиор).

Ахмадов Ӏ. «Къонахалла» / (дийцар).

Кхиазхочун амал дӀахӀоттар, ша шена тӀехь толам.

Арсанукаев Ш. «Баьпкан юьхк» / « (стихотворени).

Вовшашца къинхетаме хиларе кхайкхам, Ӏаламо лучунна а, адаман къинхьегамна а тӀалам бар,

Кагерманов Д. «ДоттагӀалла» / (дийцар).

Бераллехь дуьйна кхетош-кхиор оьшуш хилар.

Сатуев Хь. «Лаьмнийн къоналла» (стихотворени). Ӏалам поэтан кхетамехь а, исбаьхьаллин гайтарехь а.

Махмаев Ж. «Буьйсанан гӀулчаш» / (дийцар).

Беран синдуьне. Кхиазхочун кхиарехь драматически момент а, мах боцу зедалар а.

а, хӀуманийн йукъара уьйраш а гучайаха.

Ӏаматан гайтаран материалца болх бан.

Прозин текстийн йоцца йухадийцар хӀоттор.

Дийцаран коьртачу турпалхочун вастан амалш билгалйаха.

Байтийн тематически цхьаалла къастор.

Лирически говзаршкахь исбаьхьаллин гайтаран гӀирсаш гучабахар (эпитет, синедерзор, дустар).

Стихотворенин йуьхьанцара анализан йозанан белхаш кхочушбан.

Стихотворенеш дагахь Ӏамо.

Эпически говзар йухайийца (йоцца, ма-йарра, харжа а хоржуш). План хӀотто. Сюжет а, тематикин шатайпаналла билгалйаккхар.

Говзаран тема а, коьрта ойла а, коьрта конфликт а билгалйаккхар.

<p>Амаев В.-Хь. «Малх чубаре хьобжура иза» (дийцар). Диц ца лун шераш. Махкахдахаран сингаттаме суьрташ. Беран чохьярчу дуьненан гайтаран говзалла. Дикаев М. «БӀаьстенан аматаш (стихотворени). Иаламан хазалла. Исбаьхьалла. Эстетика а, этика а (Иалам а, кьинхьегам а хастор). <i>Литературин теори: дустар, эпитеташ, метафораш, пейзаж.</i> Ахмадов М. «Ушурма волчохь, хьошалгӀахь» (дийцар). Шайх Мансуран йуьхьшано нохчийн исторехь дӀалоцу меттиг Турпалхочун синьобздангаллин амат. Кьинхетаман а, доглазаран а тема тӀамна а, машарна а дуьхьалхӀоттор. Берий оьмарехула историн хиламаш йухаметгахӀоттор. Говзаран самукъане дӀадолор.</p>	
<p><i>XXI бӀешаран литература – 7 с.</i></p>	
<p>Рашидов Ш. Стихотворени «Нана-Нохчийчоь» ТӀом дӀабаьллачул тӀаьхьа Нохчийчоь метгахӀоттор. ГӀаланаш, йарташ йухаметгахӀоттор. Республикин бахархойн сирла йахьаш. ТӀекхуьу чкьор шен кьоман синмехаллашна марздар. Стихотворенин ритм синьайьаме хьал гайтаран гӀирс санна. Бексултанов М. «Цакхетта хестор» (дийцар). Иаламан дуьне тӀалам беш йукъаметтиг латторан хьашт. Хатуев I.-Хь. «Нохчийн мотт»/ (стихотворени). Адаман дахарехь ненан меттан дешан, ненан меттан кьамелан хазалла. Хандешан кепийн шорталла. Ритмикин а, рифмин а башхалла. <i>Литературин теори: ритм, рифма.</i> Мусаев С.М. «Хьайбанан чам»/ (дийцар).</p>	<p>Поэтийн а, йаздархойн а биографин факташ йовзийтар. Байтийн а, прозин а текстах шовкье вола/йола а, исбаьхьа йеша а. Йешначух шен йешаран йукъаметтиг гайта. Говзаран тема, проблематика, идейн-исбаьхьаллин чулацам билгалбаккха. Аматан декъана лерина теоретикин статьян информаци йеша, кхета, йийцаре йан. Дашца болх бан. Барта йа йозанца хаттаршна жьопаш дала (цитированех пайда а оьцуш.) Текстан анализ йеш коллективан диалогехь дакъалаца. Тайп-тайпана йухайийцаран кепаш карайерзо. Тематически герга йолу говзарш хӀитто. Дашца болх бан, исбаьхьаллин гайтаран гӀирсаш гучабаха. Текстехь коьрта дешнаш а, церан символически а, хӀуманийн йукъара уьйраш а гучайаха. Аматан гайтаран материалца болх бан. Прозин текстийн йоцта йухадийцар хӀоттор. Дийцаран коьртачу турпалхочун вастан амалш</p>

<p>Депортацехь нохчийн доьзалан халачу дахарх лавцна дийцар. Бер доккха хилар.</p> <p>Берийн журнал «СтелаIад»: журналан специфика, жанраш, рубрика, тексташца болх бар.</p>	<p>билгалйаха.</p> <p>Байтийн тематически цхьаалла къастор.</p> <p>Лирически говзаршкахь исбаьхьаллин гайтаран гIирсаш гучабахар (эпитет, синедерзор, дустар).</p> <p>Стихотворенин йуьхьанцара анализан йозанан белхаш кхочушбан.</p> <p>Стихотворенеш дагахь Iамо.</p> <p>Эпически говзар йухаййца (йоцца, ма-йарра, харжа а хоржуш). План хIотто. Сюжет а, тематикин шатайпаналла билгалйаккхар.</p> <p>Говзаран тема а, коьрта ойла а, коьрта конфликт а билгалйаккхар.</p>
<p><i>Кхечу къаьмнийн литература – 1 с.</i></p>	
<p>Лермонтов М. «Кавказ» (гочийнарг Сулаев М.).</p> <p>Кавказан исбаьхьалла, хIокху махке болу безам хастор, культуреш йукъара диалог.</p>	<p>Тема къастор.</p> <p>Лирически говзаршкахь исбаьхьаллин гайтаран гIирсаш гучабахар (эпитет, синедерзор, дустар).</p> <p>Стихотворенин йуьхьанцара анализан йозанан белхаш кхочушбан.</p> <p>Стихотворенеш дагахь Iамо.</p>
<p><i>Резервера сахьташ - 12</i></p>	

ЙУХХЕДИЛЛАР

1 Йуххедиллар

ТЕМАТИЧЕСКИ, КХОЛЛАРАЛЛИН, ЖАМИАН КОНТРОЛЬНИ БЕЛХАН А, ШЕРАН ДЕШАРАН ПРОЕКТИЙН А ГЕРГГАРА ТЕРАХЬ

Литературин йешар	5 класс
Сочинени	4
Проект	2
Контрольни болх /Тестиrowани/	1
Шеран стандартизированнойни контрольни болх	1
дерриг	9

2 Йуххедиллар

Дагахь Iамийча, дика хин йолчу говзарийн исписок

1. Кицанаш
2. М. Сулаев. «Ламанан хи»
3. А. Сулейманов. «Борз ю угӀуш»
4. Ш. Окуев «Сан хьоме Нохчийчоь»
5. Х. Сатуев. «Лаьмнийн кьоналла»
6. М. Бексултанов. «Цакхетта хестор» (цхьа кийсак)
7. Ш. Окуев «Лаьмнашкахь суьйре»
8. А-Х. Хатуев. Нохчийн мотт
9. Дикаев М. «Баьстенан аматаш»

3 Йуххедиллар

Хьехаран-методикин латтор

Хьехаран-методикин гӀо-Ӏамат

Арсанукаев А. М. Эдилов С. Э. Нохчийн литература. 9 классана коьртачу йукъардешаран ишколан Ӏамат. – Собыла-ГӀала, 2019.

Ахмадов М.М., Алиева З.Л-А. Нохчийн литература. 8-чу классана учебник-хрестомати. – Собыла-ГӀала, 2018.

Эдилов С.Э. Нохчийн литература. 5-чу классана учебник-хрестомати. – Собыла-ГӀала, 2018.

Ӏилманан литература

Арсанукаев А.М. Язык, литература, школа. – Грозный, 2010. – 315 с.

Гайтукаев К. В пламени слова. Критические статьи и исследования. – Грозный, 1989. – 223 с.

Далгат У.Б. Литература и фольклор. Теоретические аспекты. – М.: Наука, 1981. – 303 с.

Джамбеков О.А. Жанровые и поэтические особенности чеченских героико-исторических песен или. – Майкоп, 2008. – 230 с.

Джамбекова Т.Б. Фольклор как источник чеченской прозы XX в. – Майкоп, 2010. – 236 с.

Довлеткиреева Л.М. Современная чеченская военная проза: историко-культурный аспект, жанровый состав, поэтика. – Грозный, 2010. – 250 с.

Дошамаш, справочникаш

Арсанукаев А.М. Нохчийн яздархой. Библиографин довзийтар (Чеченские писатели. Биографические и библиографические сведения). В 2-х т. – Грозный, 2012.

Арсанукаев А.М. Нохчийн литературин Iилманан терминийн луглат (Словарь литературоведческих терминов). – Грозный, 2010.

Вагапов А.Д. Школьный орфографический словарь чеченского языка. – Грозный, 2020.

Ибрагимов Л. Толковый словарь чеченских фразеологизмов. – Грозный, 2005. – 128 с.

Ибрагимов Л. Словарь символов чеченской культуры. / Вестник Академии наук чеченской Республики. – Грозный, 2010. №1. С. 161-167.

Кусаев А. Чеченские писатели. – Грозный, 2005. – 408 с.

Хаамийн-ресурсийн латтор

www.desharkho.ru – Чеченская электронная школа.

ps95.ru/dikdosham/ - Чеченско-русский, русско-чеченский онлайн-словарь.

www.urok95.ru.

4 Йуххедиллар

Урокашна арахарчу мероприятийн рекомендаци йина ларам «Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешаран» предметан чулацаман хьесап а деш, урокашна арахарчу гIулакхаллина лерина сахьташ билгалдоху дешаран вовшахтохараллица. Карарчу программо тидаме оьцу дешархойн урокашна арахарга гIуллакхалла. «Ненан меттан (нохчийн) литературин» предметан чулацамца доьзна урокашна арахарга гIуллакхалла кхочушдан лерина йу Нохчийн Республикин йуьхьанцарчу классийн дешархойн амале хьаьжжана а, кьоман а, этнокультурин а башхаллашка хьаьжжана. Урокашна арахарчу гIуллакхалла хьажийна ду дешархойн культурин-кхоллараллин гIуллакхалла, церан синьоздангалла кхио а, оздангаллин нийса харжам бан похIма кхио.

Класс	Мероприятин формат	Тема	Дешархойн гIуллакхаллин коьртачу кепийн башхалла
5	Конкурс	Туйранийн уггаре тоьллачу йешархочун конкурс.	Говзаран исбаьхьа йешар. Текстан ладогIар. Туйранан иллюстраци. Педехкарш кхочушдар. Йийцаре йар, хетарш дуйцуш дагадовлар.

5	Викторина	Нохчийн халкъан барта кхолларалла.	Викторинехь дакъалацар. Тедехкарш кхочушдар. Хаттаршна жьопаш лахар. Хетарш дуьйцуш дагадовлар. ЖамIаш дийцаре дар.
5	Горга стол	Нохчийн поэтех лаьцна суна хIун хаьа?	Къамелехь дакъалацар. Хаттаршна жьопаш лахар. Темаца догIу хаттарш кечдар. Хетарш дуьйцуш дагадовлар. Барта хаам. Йешарна кечам бар.
5	Проектин гуллакхалла (Дайшна-наношна а, берашна а дезаде)	Суна дукхайеза киншка.	Барта хаам. Йеллачу темина стихаш, дийцарш дахар. Проектин болх кхочушбарехь материал гулйар а, кечйар а. Проект IечIагIйар.